

Az 1570. évi sajtópolémia nyomtatott, példányból eddig nem ismeretes református vitatézeiseiről. Az 1569/70-es esztendőben az erdélyi unitáriusok és a tiszántúli reformátusok viszonyát a megelőző években kibontakozó, majd az egymást követő egyre hevesebb hitvitákon elmélyülő ellentétek, végezetül a két tábor között megmerevedő felekezeti szembenállás jellemezte. Az 1569. október 20–25. között Váradon tartott hitvitában János Zsigmond támogatását elvesztő reformátusok, érzékelve az unitáriusoknak a hódoltsági, valamint a tiszáninneni területeken való gyors térnyerését, saját egyházuk védelmében 1570. július 26-ára Csengerbe, augusztus 24-ére pedig Miskolcra ismételten zsinatokat hívtak össze. A kítűzött zsinatokra unitárius ellenfeleiket is meghívták, s meghívásuk mellékleteként megküldték számukra a Szentháromság-tan és Krisztus Istenségének kérdésében megfogalmazott újabb hittételeiket. Ezt követően a két tábor között újból fellángoltak a viták és nagy sajtópolémia bontakozott ki. Meggyőződésüket igazoló pontokba foglalt tételeikkel „bombázták” egymást. Ennek az időszaknak református szempontból az egyik fontos dokumentuma a csengeri zsinaton megtárgyalandó, Melius Juhász Péter által összeállított *Propositiones verae et consentientes Scripturis Sacris*¹ címen ismert hitvita tételek, amelyeket 1570-ben, Debrecenben nyomtattak ki. Ebből példányt napjainkig nem ismertünk. A nyomtatvány pontos címét Zoványi Jenő adta meg a debreceni református kollégium könyvtárában őrzött, Szilágyi Benjamin István „Synodalia” nevű gyűjteményében felfedezett kézirat alapján.² A latin nyelvű, töredékesen fennmaradt kézirat másolat a Szabolcs megyei Csengerre, illetve a Borsod megyei Miskolcra összehívott zsinaton tizenöt tárgykörben megtárgyalandó tételekből harmincötöt őrzött meg. A *Régi Magyarországi Nyomtatványok* első kötete főként a debreceni csonka kézirat másolat alapján rekonstruálta és írta le az akkor nyomtatott példányból nem ismeretes kiadványt.³

A közelmúltban a wroclawi Ossolińskich gyűjteményben fedeztük föl azt a kolligátumot, amelynek első része a *Confessio vera ex verbo Dei sumpta* címen ismert,⁴ a csengeri zsinaton elfogadott református zsinati hitvallást tartalmazza. Második tagja pedig magában foglalja a fentiekben leírt a csengeri, illetve miskolci zsinaton az unitáriusokkal való megvitatásra kítűzött, református szemszögből megfogalmazott összesen 42 hittétel teljes szövegét, amelyből eddig csak 35-öt ismertünk.

A hittételek, vagyis a *Propositiones verae et consentientes Scripturis Sacris* című nyomtatvány címlapján tizenöt pontban összefoglalva a kiadvány tartalma olvasható. A címlével háta üres, majd ezt követi *Summa confessionis verae de Deo e taliis articulis ab haereticis et antichristis oppugnatis disputandae, Csengerii 26. Julii et Miskolcz 24. Augusti. Anno MDLXX.* címmel a 42 megvitatásra szánt tétel (A₂a-E₂b).

A csengeri és a valójában csak tervezett miskolci zsinaton a két felekezet között megtárgyalásra kítűzött hittételeket tartalmazó, most megismert kiadvány segít bennünket abban, hogy e feszült időszak református és unitárius hitvitáinak nyomtatásban megjelent dokumentumai sorrendjét és az 1570-es éven belüli megjelenési időpontjukat pontosabban meghatározhassuk.

Az 1570. esztendő tavaszán ismétellen fellángoló hitviták keretében született református álláspontot tükröző 18 levél terjedelmű nyomtatványnak megszületését, amint említettük, az indokolta, hogy Melius Juhász Péter a váradi hitvitában elvesztette János Zsigmond támogatását. Célja

¹ RMNY 281, [MELIUS JUHÁSZ PÉTER:] *Propositiones verae et consentientes Scripturis Sacris*. Debreceni (1570) ex officina Andrae Lupuli.

² ZOVÁNYI JENŐ, *Adatok a magyar protestantizmus multjából = Protestáns Szemle*, 1916, 46; ZOVÁNYI JENŐ, *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának II. kötetéhez. = Magyar Könyvszemle*, 1918, 78.

³ *Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNY) – Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum*, 1473–1600. BORSA GEDEON [et al.]. Bp., Akadémia, 1971, 302–303. (RMNY 281)

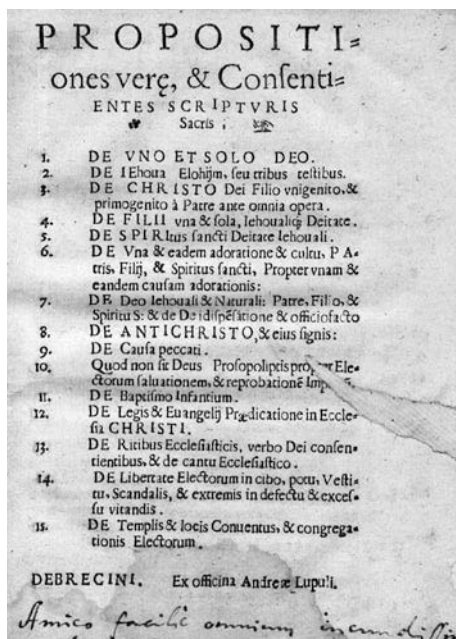
⁴ RMNY 278, (wroclawi Ossolińskich gyűjteményi jelzete XVI 11422).

ezért az erdélyi fejedelem újbóli megnyerése, valamint a Szentháromság-tant vallók védelme, egyházuk megszilárdítása, s az unitárius terjeszkedés megállításra volt.⁵ Ezért hívta meg Melius – egyeztetve a tisztáninneniekkel – az antitrinitáriusokat az 1570. július 26-ára Csengerre és augusztus 24-ére Miskolcra tervezett zsinatokra. Mind a két, szilárd református gyülekezettel bíró település a Habsburg főnnhatóságú országrészhez tartozott. A reformátusok a meghívóhoz csatolva megküldték a 42 kitzűzött és megvitatandó hittételt tartalmazó *Propositiones verę et consentientes Scripturis Sacris sacris* című kiadványt. Bár Melius Juhász Péter Dávid Ferencnek és társainak védelmet ígért, az unitáriusok a korábban Egri Lukács ellen alkalmazott eljárás miatt János Zsigmond tiltó rendeletére hivatkozva, amely szerint nem vehetnek részt az ország határán kívül tartandó zsinaton, Csengerre nem mentek el.⁶

Az unitáriusokhoz eljuttatott, 42 kitzűzött hittételt tartalmazó nyomtatvány kinyomtatásának időpontjára Basilius Istvánnak Belényesen, 1570.

június 16-án keltezett levele ismeretében következtethetünk: *Hozzátok, Babilon szajhájának szolgálóihoz szölok, Melius Péter és Czeglédi György, akik a megvitatandó tézisekkel egyetemben meghívólevelet küldtetek nekem egy zsinatra Máté nevű tanítványotok által.*⁷ Basilius István a tézisek tartalmára is utalt: *Mert nem is tagadhajátok le mindezen ostobaságaitokat, mivel a Hármasság tetszi téziseitek fundamentumát.*⁸ Szóvá tette továbbá még azt is, hogy saját téziseit ő már hamarabb elküldte a debreceni reformátusoknak, valamint meghívta a Szentháromság-tan védelmezőit a július 20-án Belényesen tartandó zsinatra, ahol *élőszóban cáfoljátok meg ama egyház előtt, melynek most Belényesen vagyok szolgálója, vagy írásban bizonyítsák be annak hamisságát.*⁹ Méliusnak a csengeri zsinatra invitáló soraira adott válasza – *...mihelyt látom majd az oltalomleveleteket, és amennyiben egyházam is engedélyezi számomra az utazást, elmegyek, ahová hívtatok*¹⁰ – pedig magyarázatot ad a később történetekre, vagyis, hogy a csengeri zsinaton az unitáriusok közül egységes álláspontjuknak megfelelően senki sem jelent meg. E tények ismeretében megállapítható, hogy a *Propositiones verę* június 16-át megelőzően került kinyomtatásra, feltehetően május hónap második felétől kezdődően folyhattak a nyomdai munkálatok.

Komlós András [Andreas Lupulus] a *Propositiones verę* című kiadványt a magával hozott be-

⁵ KISS Áron, *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*, Bp., 1881, 655.

⁶ LAMPE, Fridrich Adolph-DEBRECENI ÉMBER Pál, *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria*, Trajecti ad Rhenum, 1728, 267. – SZABÓ András, *Egri Lukács „megtérése” (Az antitrinitáriusok Északkelet-Magyarországon 1565–1574) = Irodalomtörténeti Közlemények*, 1984, 5–6, 549–552.

⁷ BALÁZS Mihály, *A választói komédia hátteréhez = Klaniczay emlékkönyv*, Szerk. JANKOVICS József, Bp., Balassi, 1994. (B dok.), 198–199.

⁸ *Uo.* 199.

⁹ *Uo.*

¹⁰ *Uo.*

tűtípusokkal nyomtatta.¹¹ Kivételt csupán a marginális jegyzetek nyomtatására használt 96 mm-es kurzív szövegtípus alkalmazása jelentett a korábbi debreceni városi tipográfia készletéből. Említést érdemel még a címlapot díszítő két naptárjel, amelynek társai a Csengeren elfogadott, nyomtatásban megjelentetett hitvallás címlapján¹² találhatóak. Ezeknek láttán feltételezte Gulyás Pál, hogy Komlós András Debrecenben kalendáriumot is adott ki.¹³

Lássuk ezután a csengeri és miskolci zsinatra kitűzött vitatételek leírását az *RMNy* gyakorlata szerint:

RMNy S 281

[MELIUS JUHÁSZ Péter]: Propositiones verę et consentientes Scriptvris Sacris. Debrecini (1570) ex officina Andrae Lupuli.

$A^4-D^4-E^2 = [18]$ fol. – 4° – Init.

Sztripszky II 2464/12 – MKsz 1906: 302 – ProtSz 1916: 45–46 – RMNy 281

Hitvita református tételei. – Az 1570. július 26-i csengeri zsinaton megtárgyalandó vitatételeket tartalmazó nyomtatvány korábban a kutatás számára ismeretlen volt (**281**). Újabbán került elő egy példánya a wrocławai Ossolińskich gyűjteményből. A címlapon a mű tartalmát összefoglaló tizenöt pont olvasható. A címlap háta üres, majd ezt követi a *Summa confessionis verae de Deo et aliis articulis ab haereticis et antichristis oppugnatis disputandae, Czengerii 26. Julii et Miskolcz 24. Augusti. Anno MDLXX.* címmel megtárgyalandó 42 tétel (A_2a-E_2b).

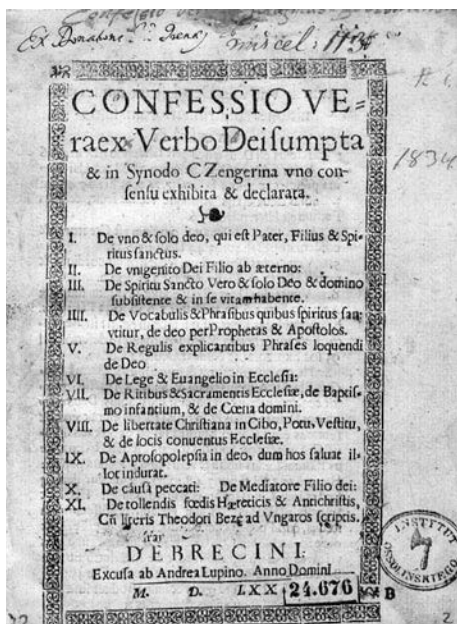
Példány ismerete hiányában a szakirodalom a következő megállapításokat tette. Melius Juhász Péternek ezt a művét először Kanyaró Ferenc említette „Summa confessionis” címmel annak a feleletnek alapján, amely Dávid Ferenc e zsinati meghívásra válaszolt, s amelyben egyúttal meghívta a reformátusokat az 1570. szeptember 5-én tartandó marosvásárhelyi zsinatukra (**285**). Kanyaró példány ismerete nélkül még azt is hozzáfűzte, hogy a meghívót Meliuson kívül a *seniores Ecclesiae* is aláírták, s feltételezése szerint a mű magyar nyelven készült (*Magyar Könyvszemle*, 1906: 302). Ez azonban a példány ismeretében kizárható. Sztripszky Hiador Kanyaró közleményére hivatkozva vette fel bibliográfiájába ezt a kiadványt (II 2464/12).

A nyomtatvány utóbb helyesnek bizonyult címét először Zoványi Jenő adta meg a latin nyelvű meghívó csonka, kéziratos másolatának ismeretében, amelyet a debreceni református kollégium

¹¹ Komlós András 1569 áprilisa és júniusa között saját nyomdai készlettel érkezett Debrecenbe. Az általa hozott nyomdai felszerelés három betűsorozatból – 204 mm-es antikva kiemelőtípus, 86 mm-es és 84 mm-es antikva szövegtípus –, két iniciálé sorozatból (18 × 18 mm-es és 29 × 29 mm-es), 6 féle díszből és 7 darab nyomdai cífrából állt. Bár kezdetől használta az egykor Huszár Gál által hátrahagyott, utóbb Raphael Hoffhalter által felújított, végül Török Mihálytól örökölt – 292A, 118 mm-es antikva és a 96 mm-es kurzív – betűtípusokat, de mellettük saját betűkészletét is alkalmazta. Ezek használatának időbeli gyakorlata kiadványai datálását segítik. Így a saját tulajdonú és vonalú 86 mm-es antikva szövegtípusa már 1569-ben (*RMNy* 264) feltűnt, majd a következő év augusztusig szövegtípusként kizárólag ezt a betűsort alkalmazta (*RMNy* 278, 279, 280, 312). 1570 augusztusa után azonban a 86 mm-es antikva szövegtípust többet nem szerepeltette kiadványaiban.

¹² *RMNy* 278, A₂a. A nyomdai cífrával keretezett címlapkeret balfelső sarkában az oroszlán, jobb alsó sarkában fejjel lefele az ikrek jele található.

¹³ GULYÁS PÁL, *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*, Bp., 1931, 154.

könyvtárában Szilágyi Benjámin István gyűjteményében talált meg (*Protestáns Szemle*, 1916, 45–46 – *Magyar Könyvszemle*, 1918, 78).

A Melius Juhász Péter által összeállított vitatézisek kinyomatásának időpontja Basilius Istvánnak Belényesen, 1570. június 16-án kelt levele alapján kikövetkeztethető. Vagyis nagy valószínűséggel erre május vége és június eleje között kerülhetett sor (Közli Balázs Mihály, *A válaszüti komédia háttéréhez = Klaniczay emlékkönyv*, Bp., 1994 (B dok.), 198–199). Ezt a megállapítást a nyomtatvány tipográfiai vizsgálata is alátámasztja.

Budapest Nat cop. digit. – Wrocław Ossol ①

Cf. 278, –, 285

Szólnunk kell még a wrocławui kolligátumban fennmaradt másik nyomtatványról is, a Magyarországon csak egyetlen példányban fennmaradt, református csengeri zsinati hitvallásról és vitairatról. E hitvallást mindeddig csupán a debreceni

református kollégium könyvtárában őrzött példány alapján ismerhettük meg. A címlapon tizenegy pontban a könyv tartalma (A₁a), a címlevél hátán *Hoc unicum argumentum... destruit omnes munitiones antitrinitariorum* címmel az unitárius álláspont cáfolata (A₁b-A₄a) olvasható. Ezt követi Melius Juhász Péternek *Gratia et pax* kezdettel a hitvallást *Serenissima Majestati tuae*, vagyis János Zsigmond részére 1570. augusztus 10-i dátummal írt dedikációja (A₄b-B₃a), majd Théodore de Bèze Genfben 1570. március 1-jén kelt Meliusnak szóló levele (B₃-4). Végül *Confessio pastorum* címmel az 1570. július 26-án tartott csengeri zsinat hit- és erkölcsstani tételei következnek *Per Petrum Horhinum* aláírással (B₄b-D₂b). A hitvallás mellett e nyomtatványban még egy második mű is található *Principia quaedam in theologia et philosophia immota* címen (E₁a-F₂a). Ezt 1570. augusztus 15-i keltezéssel Csáki Mihály kancellárnak ajánlotta *Petrus Melius Horhinus* (E₁b). Melius ebben az írásában a Csengeren elfogadott zsinati határozatokat bölcséleti érvekkel alátámasztva 25 pontban cáfolta az unitáriusok álláspontját.

A csengeri zsinati határozat nyomtatásban fennmaradt, most már két ismert példányának összevetéséből figyelemre méltó megállapításokat vonhatunk le. Mind a két kötetnél tapasztalható a nyomtatás egyenetlensége, valamint a feltűnően sok sajtóhiba, ami siettetett, kapkodó nyomdai munkáról árulkodik. Ez ellentétben a Komlós András által 1569–1571 között kinyomatott művekről kialakult képünkkel.¹⁴ Még feltűnőbbek a debreceni és a wrocławui példány összehasonlításakor megfigyelhető eltérések, amelyek leginkább a „C” jelű füzetben fordulnak elő. A wrocławui példányban többször lemaradt a marginálisban megjelölt bibliai hivatkozás. A „C” füzet második levelének verzóján mind a két hivatkozott bibliai helymegjelölés, míg a harmadik levél rektóján az 5–6. sor melletti marginális jegyzet hiányzik. Ugyanakkor a 21. sor mellett a marginálisban olyan bibliai hivatkozás áll, amely viszont a debreceni példányban nem található. Elmaradt továbbá a „C” fü-

¹⁴ BÁNFI Szilvia, *A csíksomlyói ferences gyűjteményben lappangó ismeretlen 16. századi debreceni nyomtatvány-töredékek = Magyar Könyvszemle*, 2000, 420.

zetjelzés is. Ezért azt feltételezzük, hogy a csengeri zsinaton elfogadott hit- és erkölcsstani tételket tartalmazó, Melius által *Confessio pastorum* címen írt részt (B₄b-D₂b) a latin nyelvben kevésbé jártas Komlós András a szerző közvetlen jelenléte nélkül, részben saját tipográfiai elgondolása szerint nyomtatta. Vélekedésünket megerősíti, hogy ennek a résznek az elejét, a B₄b-C₁b lapokat és a C₂a felét a Huszár Gál-féle 118 mm-es antikva szövegtípussal szedte Komlós, amelyet ő szövegtípusként ekkor egyébként nem használt.¹⁵ E betűsornak a szerepeltetéséhez talán épp Melius Juhász Péter ragaszkodhatott személyesen a nyomtatás megkezdését megelőzően, hiszen 1561-től a Debreceni nyomdában megjelentetett műveit jobbára a 118 mm-es antikva szövegtípussal nyomtatták ki. Majd ezt követően, amikor Melius más fontos elfoglaltsága miatt személyesen nem volt jelen, akkor Komlós gyorsan visszatért a saját készletébe tartozó 86 mm-es antikva szövegtípusához. A C₂a levél utolsó 11 sorát, valamint a szöveg további részét már ezzel a betűsorrall szedte végig ki. Ezzel egybevág, hogy a nyomtatványnak pont ettől a részétől („C” jelű füzettől) tapasztalhatóak azok a hiányosságok, amelyeket a wroclawi példány kapcsán az előzőekben felsoroltunk (A variáns). Melius Juhász Péter a nyomtatvány ismételt ellenőrzése alkalmával a megjelentetés gyors szándéka miatt a már elkészült, hiányosan és hibásan kinyomtatott levelek újraszédése helyett a rossz szédést korrigáltathatta. Ezt láthatjuk a debreceni példánynál, amely nyilván utóbb, a hibák kijavítását követően készülhetett el (B variáns), ám a sietség miatt itt szintén maradtak hiányosságok. Mindezek alapján úgy gondoljuk, hogy a Csengeren 1570. július 26-i kezdettel megtartott zsinaton elfogadott hitvallás teteleinek kinyomtatása a zsinat befejezése után azonnal megkezdődhetett. Ezzel párhuzamosan Melius Juhász Péter a kötetbe szánt mondanivalóját folyamatosan írásba foglalta, majd az elkészült kéziratot rögtön átadta Komlós Andrásnak, aki azt haladék nélkül kinyomtatta. Ez az írás a *Principia quaedam in theologia et philosophia immota* címen a nyomtatványban található második mű volt, amelynek ajánlása 1570. augusztus 15-én kelt. Vagyis a református felfogást képviselő csengeri zsinati hitvallást és a hozzáillesztett vitairatot Komlós András tipográfiája néhány nappal később, augusztus hónap utolsó harmadában megjelentette. *Petrus Melius de Horhi et seniores ecclesiae* aláírással a kész példányokat a reformátusok vezetője megküldte Erdélybe János Zsigmondnak és az udvarában tartózkodó Dávid Ferencnek, az unitáriusok vezetőjének. Dávid válasza sem váratott sokáig. A korábban, 1570. június 16-a körül megküldött csengeri zsinati meghívóhoz csatolt 42 református hittételt tartalmazó Melius írásra¹⁶ is utalva elküldte a tiszántúliaknak unitárius vitairatát *Responsio pastorum ac ministorum ecclesiarum in Transylvania*,¹⁷ címen. Ebben tíz pontban cáfolta Melius Juhász Péter teteleiket, valamint megküldte a reformátusok csengeri teteleiket cáfoló újabb unitárius vitateteleiket, amelyek e nyomtatvány végén olvashatók. Egyben meghívta a reformátusokat az 1570. szeptember 5-én, Marosvásárhelyen tartandó nyilvános hitvitára.

A fentiekben leírtak alapján megalapozottan állítható, hogy nyilván a Miskolcra tervezett augusztus 24-i zsinati tanácskozássra már nem került sor. A szemben álló felek nem nyilvános hitvitákon győzködtek egymást saját meggyőződésük igazáról, hanem a rendelkezésükre álló tipográfiák jóvoltából valóban szinte bombázták egymást újabb és újabb hitteteleikkel.

Végezetül a wroclawi Ossolińskich gyűjteményben található kolligátum beosztásáról is szólnunk kell. Ebben ugyanis a csengeri hitvallás *Confessio pastorum* című tetelei (RMNy 278[1]) után közvetlenül a hitvitára előzetesen kitűzött 42 tétel, a *Propositiones verę* (RMNy 281) lett bekötve, s csak ezután következik a kiadvány második része, vagyis Melius *Principiaja* (RMNy 278[2]).

BÁNFI SZILVIA

¹⁵ Valószínűleg Komlós András ebben a nyomtatványban használta utoljára a 86 mm-es antikva szövegtípust.

¹⁶ RMNY 281.

¹⁷ RMNY 285.